

Valahol megvan

PETRI GYÖRGY VERSEIRŐL

Polcainkon Petőfi és Pilinszky között sorakoznak Petri György versei. Az abc-rend véletlene tényleges kapcsolatot jelez, de a párhuzamok kiegészítendőek — a névsorban távolabbról — Arannyal, Berzsenyivel, Horatiusszal, és Babitsot, Adyt sem zárnánk ki az elődök és rokonok közül. A saját nemzedékéből Tandori Dezső, Várady Szabolcs és mások rokonságát illik megemlíteni, talán valamennyiüknek van némi közük Vas István és egy jórészt általa közvetített angolos vershagyomány inspirációjához. A nemzeti klasszikusokhoz való viszonyáról a szerző félreérthetetlen egyértelműséggel nyilatkozik meg, jogos önbizalommal tegezve Petőfit, Aranyt és másokat.

Kortársainkról valami furcsa szégyenérzésből nehezen írjuk le, hogy „nagy” költők, írók. Petri alighanem az, de mitől? Hogy mindig igazat mond? Ez majdnem minimális követelménynek tűnik föl, kötelező erejű várakozásnak. Pontosan, találóan és szépen megfogalmazni az igazságot, ez az igazi tét, a megfelelően — és nem akárhogyan — való kimondás: „Tekintsd végső dolognak / nincsen rá magyarázat.”

A magyarázat szó kapóra jön, szerepelt Petri első verseskötete címében. Egy életforma szorult magyarázatra, nem a mentegetés értelmében; a magasabb rendű értelmezés igényével. Miért vagyunk olyanok, amilyenek? Miért lettünk ilyenekké? Mi minden védi, vitatja és magyarázza milyenségünket, állagunkat? Efféle kérdések sorakoztatása negatív stilizációra kényszeríti a költőt. Rosszat kell mondania magáról, egy nemzedékről, egy korszakról, hogy meggyőzően érzékeltesse: a Rossz kívülről származik, nem hoztuk magunkkal, inkább ránk kényszerítették. Vegyük például a *Demi sèc* c. verset. Alapfogalom benne az olyan eltervezés, számítás, amely sohasem válik be; a késés, a félálom, a zsibbadt keresés, a „titkolt rosszkedv” megannyi szinonímája. Egy életforma képe bontakozik ki a versben; „Ezt tudjuk: / zökkenőmentesen együttműködni / ízek, szeszek meg a füst élvezetében.” Petri sajátossága, lelkiismereti kényességének bizonyítéka, hogy szégyenkezik e hedonizmus elfogadása miatt. Fölteszi a kérdést: „Kell? De mihez? — A kényelemhez / A létezéshez?” És a „kell-e” kérdésre nincsen válasz. Hibátlan morális önkritika működik együtt nála a zsáner érzékletes tárgyilagosságával, egyikről sem mond le, így válik egyszerre hiteles, pontos ábrázolóvá és pusztítóan komor önkritikus moralistává.

A *Magyarázatok*... kötet a formátumos politikai költészet lehetségességének példája is volt egy vagy több nemzedék számára. A „birodalmi szédel-

gések" leleplezése, az emlékezet makacssága, szörnyű magányunk tudatosítása és az életben közvetlenül megtapasztalt képek folytonos fölbukkanása (gondoljunk a por, a félbemaradt épületek, a rozsdás színek szimbolikus motívumaira) az *Összeomlás* képét örökíti meg a végzetserű javíthatatlanság jogos determinizmusával, azzal a hiteles pesszimizmussal, cáfolhatatlan kilátástalansággal, amelyet a *Hölderlin-parafrázis* vagy a *Vörösmarty*-töredék nyílt vallomás formájában, a poros városképek pedig tárgyiasítva szemléltetnek. Fölrémlik ezek mögött a nyomasztó látomások mögött a kelet-európai előtörténet is, 1955–56, 1968 és más jelképes dátumok, de Petri inkább „a nap végére” szegezi tekintetét, nem annyira a folyamatot mutatja, mint inkább az eredményt, a leverő látványt, a nevetségessé vált életet, egyfajta tragikumától megfosztott és így groteszkké vált apokalipszist.

Második kötetében sok mindent föl ad az elsőnek latinos eleganciájából és szónokias artikulációjából, jobban szabadjára engedi indulatait, káromkodik, rövidre fogja a verset, expresszív haraggal kiabál. Az *Ave atque vale* c. versből idézhetjük a könyv és a korszak egyik kulcsmondátát: „Én szeretnék kifordulni gyomormód.” Hányingere van a világtól, az undor érzülete vezeti, Falstaffal együtt a hideg gyomorból felbőffent világ képét idézi, bár azért a csúfot, a rútat is artikulálja; kedveli, mint mondja, „a szemérmes technikát”. Hosszabb novellisztikus verseiben ragaszkodik korábban kialakított bonyolultan előkelő versmondattanához, az anekdotikus előadásmód finom csattanósságához, a nyelvnek az élőbeszédszerűséget imitáló, valójában nagyon is manierisztikusan művelt alakításához. Remek példa minderre *Az ilyen fontos beszélgetések* vagy az első olvasás megdöbbenő horrorhatását máig földéző *Szükségmegoldás*. De a „metsző eszű rosszhiszeműség” sugallta magyarázatok, és a kitörő indulatokat átütő haraggal megfogalmazó rövidebb versek mellett és között már a *Körülírt zuhanás*ban megjelenik Petri harmadik arculata, a gyöngéd, elégikus, föloldást keresve megbocsátó emberé, aki először önmagától, majd a világtól kér bocsánatot, hogy még életben van, hogy nem fogott ki rajta annyi irtó hatás. A kötetet a *Kegy* című vers zárja:

*a szórakozott sors kihez kegyes
nagyon hirtelen könnyű lesz
derűs üres
ujjahegyén megtartja a halál
tojáshéjat a vízszugár*

A képkalkotási invención kívül a dalszerű zeneiség bravúrja is elvárásolja a vers olvasóját, hallgatóját. Valami mozarti, schuberti könnyedség káprázata jelenik meg e sorokban, amelyik teljesen azonosul a fogalmi jelentés szigorúval; egy tragikus dalban egybeolvad szó, zene és kép, jelző és jelenség, név meg ige. Talán a túlélés-eszme heurisztikája működteti ezt az egys. csodát, leleményt?

Petri következő kötetei szamizdatban jelentek meg, nem éppen csúf kiadásokban, de azért olcsó papíron, átütő, szétfolyó betűkkel. Szerepel is bennük kézzel írva, hogy az *Örökhétfő* 1981-ben, az *Azt hiszik* 1985-ben jelent meg először Budapesten szitanyomással, kicsiny példányszámban. Az új változás átveszi az előző verziók törzsanyagát, de például az eredeti belső ciklusokat nem tünteti föl. Két témakör domborodik ki, két szólam erősödik meg Petri ekkori költészetében. Az erotikáé és a politikai kritikáé. Többen

aggódtak a nyolcvanas években Petriért és költészetéért, mindkét említett téma valamilyen egyértelmű nyereség ízlésszférájához látszott közelíteni őt, olyanfajta látszatot keltve, hogy az önkifejezés célratörő egyenessége árthat a megformálás bonyolultabb áttételességének. A szerelmi tematika groteszk tónust nyer itt, temetői megvilágítást. Egy hosszú ideje halott nő balladásan kísérteties jelentkezései attól lesznek ijesztőek a túlélő számára, hogy a meg-hitt hétköznapiság természetességével társulnak:

*átjárkál a szobánkon éjszaka
szórakozottan tesz-vesz
ki-becsászkál
ezt azt felemel elemel
reggel nem találok*

Az életkép (talán most ideillik ez a morbid szóhasználat) Petrihez illően tragikus véget előlegez. Eddig is az ő lelkiismeretét irritáló látomást figyelhettük, és a cinkos meghittség, ahogyan a halott fiatal nővel lélekben együtt vannak, önvádat vetít elénk, saját létjogát kérdőjelezteti meg:

*vacog
„mért nem fűtesz?” — kérdi és:
„minek élsz még?”*

Hétköznapi gyakorlatiasság és a létezés végső problémáira való rákérdezés fonódik össze e sorokban; úgy tetszik, ez az érintkezés az egyik kulcsa Petri költészete talányának, titkának, életműve egységének.

Politikai költészetén a nyolcvanas évek első felében az akkor üldözött ellenzéki indulatok ömlenek el. Persze ezek zöme jogos, megalapozott indulat. „Csödöt mondott aljasságotok számtalan tana” — írja Petri hitelesen az októberi forradalomra utaló egyik versben. Afféle blődlinek ábrázolja a politikát, bácsizza a nevetségessé vált történelmi személyiségeket, János pap orszá-gának titulálja a Kádár-rezsimet. Ma már mindezt a politikai publicisztika harsogja, ami persze semmit nem von le Petri akkori bátorságából, civil ku-rázsijából, a meggyőződéséhez való ragaszkodás hitelességéből. De talán mégsem ezek a legjobb, legmaradandóbb politikai versei. Petri a hősi megmozdu-lások, nagy személyiségek kudarcát vagy az utókor cinizmusát ismerve törté-netfilozófiai iróniával tekint vissza rájuk, ld. az *Október* c. verset. És olyan másokat, mint az 1949. május 1.-t, a *Bibó temetését*, a *Sándorhoz-t* (Petőfit szólítja ilyen bizalmasan). Alighanem az összes idevágó közt a legemlékezete-sebb az *Egy fényképre, amelyen kezet ráznak*. Két zárójeles alcím ékesíti a verset, (1948. június 12.) és (Rekviem a magyar demokráciáért). Mindenki tudja, hogy Rákosi és Szakasits kézfogásáról van szó, és még inkább arról, hogy „Egy áramkör reszketteti a közös párosságot. / Két handlé rázza egymás zsíros kezét.” Petri szemléletének kegyetlen igazságosságát az is tanúsítja, hogy a balek áldozatoknak sem szurkol szívből. Egyik jól megjegyezhető versében *Elektrának* a figuráját idézi emlékezetünkbe, s mint oly gyakran, az antik re-miniszcencia a modern világ elleni elementáris dühét eleveníti föl:

*„A feltalakodó undor okán
álmom és kenyerem a bosszulás.”*

Még mindig érdemes föltenni a kérdést: hogyan artikulálja Petri azt a hatalmas indulatot, indulattömeget, amely költészetét élteti, ihletét táplálja: vessünk egy oldalpillantást Shakespeare Calibánjára, a világirodalom egyik legnagyobb dühöngőjére, aki éppen nem távoli rokona a kitörésekre hajlamos Petrinek (valamikor az Athéni Timonnal való párhuzam sem tetszett képtelenségnek), s Caliban abban is rokona Petrinek — vagy megfordítva —, hogy mindketten meghitten szép fogalmazásra is képesek, egyebek között, amikor Caliban azt mondja (*A vihar*, III. felv. 2. szín):

*Ne félj: e sziget telisteli hanggal,
Mézes dallal, mulattat és nem árt.
Száz zengő versnek zúg fülembé olykor
Zenebonája; máskor ringató dal,
Bár hosszú alvásból eszméltem éppen,
Elaltat újra: és álomba megnyíl
A felhő, látom kincsek záporát
Leesni készen: s ébredve sírok
S megint álmodni vágyom.*

Petri gyakran szól az ébredés kínjáról, a reggelről, a hajnalról, álombuborékokról, de a reális fölfogás kedvezményéért föllebbez: „lehessek megint egy pillanatra / tiszta áteresztőképessé / a világ: szabad áram.” (*Tényleg, miért a reggel*)

Szívesen vállalja az alantoknak föltűnő szereplők, szerepek képviselőt, gyakran képzeletét vagy lírai „hősét” suta helyzetekbe, mocsaras zavarokba, de ilyenkor sem röstell emelkedett érzülettel megszólalni. Megadja magát egy „személytelen felszólításmódnak”, s ezt tiszteljük benne. Elégikus szépségükben mutatkoznak meg, ha ő ábrázolja őket, az élet fárasztóan mulékony apróságai, a vizesen ragyogó párkányok, a jégcsapok, a „lassú, szép fogyatkozás” emblémái. Tragikummal érintkező elégikus lengi be ezt a lírát, de akarva-akaratlanul az önkritika humorát is föl kell benne fedeznünk, és a nyelvi kifejezésnek azt a nemcsak mesterségbeli, hanem ingyenc önélvezetét, amely mindig megadja a csinos kifejezésnek a maga zamatát, ily módon valami mesterséges-humorisztikus elemmel oldva az eredendően szorongató tartalmat.

Az újabb versek közül választok erre példát, éspedig a kötet címadóját: *Valahol megvan*. Kérdésnek is fölfogható, állításnak is. De mi van meg? És hol? Mikor? Melyik őszen? A hanyatló emlékezetben semmi sem marad meg érdemlegesen megőrizhető képként, legfőljebb egy szép, de nem túl sokat sugó színesztétikus kép, „A kályhájában megomló / szén / vörös csendje.”

Flaubert nemzedékének memóriával kapcsolatos kételyét idézi föl emlékezetünkben Petri költészete, máshonnan vonva ide egy-két sort példaként — a költő-színészről: „Vesződik a szereppel, / tanulja este, elfelejti reggel, / de délután előáll: Voázi!” (*A dandy*)

Azt a módot, ahogyan Petri költői világméretű megteremt, példaszerű formakultúra jellemzi. A Romlás, a Rossz Baudelaire óta közismert virágairól beszél, de egyben Baudelaire klasszicitásával, a romlás tartalmát a forma transzcendenciájával ellentétezve. Retorikája Aranyt, Berzsenyit, Horatiust idézi, mint említettük, szókincse Vörösmartyét, Shakespeare-ét is. Fogalmazásmódját ugyanakkor udvarias szerénység jellemzi, sokaknak tiszteleg, köszöne-

tet mond. Egyszer el is szólja magát, bizonytalanságba esvén forrása felől: „Ki voltál? Ki lehettél? Néhány esetben bókom ott bolyong hallójárataidban?” Petri iróniája szólal meg az ilyen fordulatokban, még véletlenül sem akar sérteni, de néha mégis kénytelen megtenni, akár a kavics. Telitalálat a „selyembivaly” szó az *In memoriam Hajnóczy Péterben*, de a vers folytatása is, ahol a temetkezés úgazdag szokásairól szólva a magánérvő sírokat, márvány személyiket, a halótelepeket emlegeti.

Nemcsak a fogalom- és szóalkotás az erőssége, kivételesen szerencsésen bánik a mondattal is. A lehető legtermészetesebben, szinte a párbeszéd — a válasz vagy a kérdés — sorában vág bele közlendőjébe. „Tényleg, úgy tűnik, akarok még élni, / túl- és féléldégni.” Már is elrejtett néhány utalásos szó-játékot a szövegben (*Radnóti Sándornak*), s ezt az allúziós tónust hol bravúrros képekkel, hol tüntető pongyolással mindvégig folytatja, minthogy ezt is, amazt is megengedheti magának: „Miért pont én ne?” — ez a mondat a nyelvi lazítás licenciájára is vonatkozik. De ha akarja, a szórend megbontása, a közbeékelés, a közbekérdés, a szintaxis Arany-i lazítása megannyi találmányával él, szinte már mellékesen fölényes következtetésként, hogy azért a káromkodó lexika mögött is megbújhat a poeta doctus. Beletartozik ebbe a nyelvi suggestióba a hangfestés, az alliteráció, a párhuzamosság és az ellentétezés változtatása, a felsorolás és a vagylagosság szembeállítás, a kihagyás, az aforizmus és sok egyéb műfogás.

A *Berlioz-dossiében* egy „nehézzenekar felvonulási terve” bontakozik ki. Bízást beérhetjük itt — zárópéldaképpen — egy szonátaszerű könnyedebb változattal, amikor *A zenekar még csak hangol*:

*Minden, mondogatjuk magunknak —
még ezután jön. Semmi
nem jön ezután.*

*Ami a nélkülömet megelőzi:
görcs a közti agyban,
lány alábukás
forgó homoktölcsérbe,
vagy a gyomorszáj
álméllkodása, hirtelen . . .*

*Vagy a máj,
vagy a rendszer.
Terveket hát ne szőjünk.*

*Az ősz könyörületes,
Az ecetfa
lazán nyugtatja kecses,
zöld ujjait,
a szél billentyűin.*

(Szépirodalmi, 1989.)

CSÜRÖS MIKLÓS